

УДК 94 (37) : 353

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2022.2.145>

Дмитро Пуховець*

СИСТЕМА СУФФРАГІЯ В РИМСЬКІЙ ІМПЕРІЇ IV – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ VI СТОЛІТЬ

Анотація: Метою статті є дослідження такого явища як суффрагій у Римській імперії IV – першої половини VI ст. Так називалися рекомендації, які давалися найвищими чиновниками держави імператору, для призначення посадовців нижчого рівня. Система суффрагій активно представлена як у законодавчих збірках того часу (Кодекси Феодосія та Юстиніана, Новели Юстиніана), так і в нарративній традиції (творчості Амміана Марцеліна, Лібанія й інших авторів). Замість того, щоб стати ефективним способом добору найдостойніших, суффрагій породив непотизм і корупцію при призначеннях. Імперія протягом IV ст. намагалася обмежити корупційну складову рекомендацій, але наприкінці століття капітулювала перед нею. У V – на початку VI ст. суффрагій фактично існував як система купівлі посад. Тільки імператор Юстиніан I у VI ст. повів активну боротьбу зі зловживаннями в системі призначення чиновників.

Ключові слова: Пізня Античність, суффрагій, корупція, імператор Юліан, імператор Юстиніан I

Зі встановленням системи доміную в руках римського імператора зосередилася величезна влада. Але крім очевидних переваг це створювало для володаря і певні проблеми. Одна з них була пов'язана з питанням добору кадрів на високі державні посади. Імператор мав прерогативу призначення важливих чиновників імперії. Але посад в центральному апараті та системі провінційного управління було занадто багато, і володіти інформацією про всіх кандидатів володар фізично не міг. В реальності імператор особисто призначав лише найвищих чиновників імперії, на зразок префектів преторія та *magister officiorum*. Заповнити дрібніші вакансії мала допомогти система рекомендацій кандидатів, які писалися найвищими чиновниками на ім'я імператора. Така рекомендація називався суффрагій (*suffragium*), а чиновник, який її надавав називався суффрагатор (*suffragator*). Але замість того, щоб стати ефективним інструментом добору найдостойніших кадрів для державної служби суффрагій швидко перетворився на джерело корупції та непотизму. Дослідження цього важливого явища може дати дослідникам краще розуміння всієї політичної системи Пізньої Римської імперії, принципів її організації та функціонування.

Метою статті є дослідження суффрагій як важливого елемента організації системи політичного управління в Римській імперії доби Пізньої Античності. Стаття ставить перед собою ряд дослідницьких завдань, серед яких є наступні: дослідити особливості функціонування системи суффрагій у IV – першій половині VI ст., проаналізувати обставини перетворення рекомендацій на систему купівлі посад, визначити відношення державної влади до суффрагій, причини змін державної політики щодо цього явища, з'ясувати вплив, який чинив суффрагій на розвиток Римської імперії.

---

* Пуховець Дмитро Сергійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5201-0396>; e-mail: pukhovets@knu.ua

Головними джерелами щодо дослідження суффрагія є юридичні пам'ятки Пізньої Античності. Першим з них є «Кодекс Феодосія», який містить імператорські едикти від Константина Великого до власне Феодосія II, за якого збірка і була укладена в 438 р. У цьому ж році кодекс вступив у дію, спочатку на Сході імперії, а потім на Заході¹. Цікаво, що «Кодекс Феодосія» сам розповідає історію свого створення. Він містить як наказ правителя про створення комісії для його укладання на чолі з Антіохом, палацовим квестором, у 429 р., так і про оновлення цієї комісії для завершення роботи у 435 р.² Період, який охоплює збірка, був ключовим для формування відношення держави до суффрагія. Не дивно, що це явище там згадується достатнього часто: всього суффрагія і похідні від нього слова згадуються в кодексі 86 разів. Важливо, що юридична пам'ятка дає можливість прослідкувати зміни відношення держави до рекомендацій за правління різних імператорів IV – поч. V ст.

Наступною ключовою віхою у кодифікації римо-візантійського права був *Corpus Juris Civilis* імператора Юстиніана Великого. У контексті дослідження суффрагія дослідників найбільше цікавлять дві його частини: «Кодекс Юстиніана» та «Новели Юстиніана». Вступна частина «Кодексу», за аналогією з його попередником, містить інформацію про його створення. Для цього імператором була організована комісія у 528 р., що складалася з найвищих чиновників імперії, чільне місце серед яких займав *magister officiorum* Трибоніан. Перша редакція кодексу вступила в дію у 529 р., а друга редакція – у 534 р.³ «Кодекс Юстиніана» охоплює значно ширші хронологічні межі за його попередника – збірка VI ст. містить імператорські едикти починаючи з Адріана⁴ і до правління самого Юстиніана I. Але в контексті інформації про суффрагія він є менш інформативним. Підкреслити це може і числовий вимір: сам термін і похідні від нього слова там згадуються 40 разів. Втім, важливі закони щодо регламентації рекомендацій на посади він таки містить. Наприклад, це закон імператора Феодосія II про вимогу брати з провінційних чиновників клятву про те, що вони не давали гроші за отримання посади⁵.

Однією з причин меншої уваги до суффрагія у «Кодексі Юстиніана» є те, що сам імператор активно боровся з цим явищем як системою купівлі посад. Ця боротьба яскраво проглядається у «Новелах Юстиніана». Туди ввійшли конституції Юстиніана, які були видані після оприлюднення основного корпусу *Corpus Juris Civilis* у 534 р. Найбільш інформативною щодо протидії корупційному суффрагію є 8 новела, яка регулює діяльність провінційних чиновників імперії. В ній імператор критикує корупцію при призначення на посади, вважаючи її ледь не головним джерелом всіх інших проблем і зловживань⁶. Характеризуючи пізньоримське право загалом, варто пам'ятати, що воно є складним для аналізу та часто залишає можливість для двозначної інтерпретації. Як зазначав дослідник Т. Барнс, у ньому риторика та пишномовність занадто часто витісняють простоту, точність і ясність⁷.

¹ Harries J., Wood I. The Theodosian Code. Studies in Imperial Law of Late Antiquity. London: Duckworth & Co. Ltd, 1993. P. 30.

² CTh, I, 1, 5; CTh, I, 1, 6.

³ Покровский И.А. История римского права. Санкт-Петербург: Летний сад, 1999. С. 234.

⁴ CJ, VI, 23, 1.

⁵ CJ, IX, 27, 6.

⁶ Just. Nov. VIII pr.

⁷ Barnes T.D. A Law of Julian // Classical Philology. 1974. Vol. 69. No. 4. P. 288.

Крім юридичних документів для дослідження суффрагія у статті використовується і нарративна традиція. Римське суспільство було добре обізнане в існуванні системи рекомендацій, і його представники активно описували її у своїй писемній спадщині. Це і «невинні» прохання риторів Лібанія до своїх високопосадових друзів «замовити слівце» за своїх учнів при призначенні на посаду, і численні свідчення Амміана Марцелліна про те, як відбувалися призначення в імперії IV ст. Зрештою, – відверті звинувачення у продажу державних посад від таких пізніших авторів як Зосима, Малх та Євнаний.

Якщо аналізувати історіографію питання суффрагія, то можна констатувати її обмеженість і нечисельність праць з подібної проблематики. Основи сучасних підходів до дослідження суффрагія заклав у своїй статті дослідник Г. де Сте Круа⁸. Він проаналізував еволюцію цього терміну та практик, які за ним стояли, протягом всієї римської історії. Суффрагій химерним чином об'єднав у собі питання адміністративного та фінансового життя Пізньої Римської імперії. А коли мова заходить про такі сфери, то досліднику не обійтися без звернення до праці А.Х.М. Джонса⁹, яку можна вважати справжньою енциклопедією щодо соціально-економічних і політичних процесів в імперії. Не обійшов своєю увагою англійський дослідник і систему рекомендацій на посади, показавши основи її функціонування у Пізньому Римі. Жваву дискусію в історичній науці викликала оцінка Джонсом закону імператора Юліана 362 р. як ворожого до куплених рекомендацій. В. Гоффард у своїй статті дав іншу оцінку вищезгаданому едикту, опонуючи тезам англійського дослідника¹⁰. Незабаром до дискусії щодо закону 362 р. приєднався ще один видатний знавець Пізньої Античності Т. Барнс¹¹. З більш сучасних досліджень можна виділити статтю Ю. Ваахтери, де аналізується етимологія терміну «суффрагій» відповідно до авторської реконструкції того, як першопочатково проходили народні збори в Римі¹². Загалом, можна прийти до висновку, що у проблематиці суффрагія залишаються дискусійні та малодосліджені питання, що уможливило написання даної статті.

Слово *suffragium* мало давню історію. Походячи з республіканських часів воно мало значення «голос», «голосування». Сучасні історики сходяться в оцінці, що перше воно зафіксоване у творах Плавта на початку II ст. до Р.Х., але існувало набагато раніше цього часу¹³. Етимологію слова, як правило, виводять з *fragor*, що означає «гуркіт», «зіткнення». На думку дослідника Ю. Ваахтери, причина криється у тому, що з самого початку на центуріатних коміціях воїни ударами своєї зброї по обладунках виражали своє голосування по тому чи іншому питанню¹⁴.

З приходом імперії народні збори втратили своє значення, втратило своє початкове значення і слово *suffragium*. Але з II ст. від Р.Х. воно починає означати вплив, інтерес високопосадовця щодо призначення певної людини на посаду. Наприклад, так Светоній

⁸ De Ste. Croix G. Suffragium: From Vote to Patronage // The British Journal of Sociology. 1954. Vol. 5, No. 1. P. 33-48.

⁹ Jones A.H.M. The Later Roman Empire. 284-602. (In 3 vol.). Oxford: Blackwell, 1964. 1068 p.

¹⁰ Goffart W. Did Julian Combat Venal Suffragium? A Note on CTh 2. 29. 1 // Classical Philology. 1970. Vol. 65. No. 3. P. 145-151.

¹¹ Barnes T.D. A Law of Julian... P. 288-291.

¹² Vaahtera J. The Origin of Latin suffragium // Glotta. 1993. 71 Bd. 1/2 H. P. 66-80.

¹³ Vaahtera J. The Origin of Latin suffragium... P. 70; De Ste. Croix G. Suffragium: From Vote to Patronage... P. 34.

¹⁴ Vaahtera J. The Origin of Latin suffragium... P. 80.

пояснює призначення майбутнього імператора Вітеллія на військову посаду в Нижню Германію: «Як думають, йому допомогло клопотання (*suffragio*) Тита Вінія, який на той час мав величезний вплив»¹⁵. Як зазначає дослідник Г. де Сте Круа, суффрагій у новому значенні зустрічається у написах та історичних джерелах II–III ст. від Р.Х.¹⁶ Але на той час це явище мало спорадичний характер, зустрічалося час від часу. І лише з рубежу III–IV ст. склався системний характер суффрагії, і вже імператор Константин Великий у своїх едиктах використовує це слово як чітко визначене юридичне поняття.

Отже, ідея суффрагії була в тому, щоб допомогти імператору у призначенні чиновників середнього рівня. Високі чиновники імперії, якщо знали достойних кандидатів, то могли їх запропонувати правителю на значимі посади. Загалом, інколи імператори обходилися без таких порад. Наприклад, імператор Юліан самостійно призначив намісником провінції Аврелія Віктора: «Він викликав туди історика Віктора, котрого зустрів у Сирмії, призначив його консуляром Другої Паннонії і вшанував бронзовою статуєю цю людину, гідну заздросів за свій розумний спосіб думок...»¹⁷. Але реалізація призначень через суффрагій для подібного типу чиновників була основною, починаючи з IV ст. Сама ідея рекомендацій виглядала достатньо раціональною та логічною. Як зазначає А.Х.М. Джонс, якщо б високі посадовці регулярно рекомендували кандидатів на нижчі посади, які їм підпорядковувалися, то це могло б бути розумним методом відбору¹⁸. Але систематизована за таким принципом система суффрагії не була. І можна зрозуміти, чому так відбулося.

Вся політична архітектура Пізньої Римської імперії була побудована як система стримувань і противаг. Держава пильно слідкувала за тим, щоб жодна державна посада не була занадто сильною, щоб жоден чиновник не отримував абсолютну владу у певній сфері. Ситуація, коли б, наприклад, префект преторія міг призначати всіх намісників і вікаріїв підвладної йому префектури, надто посилювала цю посаду, давала б йому можливість побудувати політичну вертикаль під себе. Тому дезорганізованість системи суффрагії була радше не результатом недбалості чи недогляду імператорів, а їх свідомим вибором для збереження політичного балансу та контролю. Як влучно зазначають автори «Cambridge Ancient History», ані здібності, ані спадковість, ані вплив, ані сплата грошей не були надійними гарантіями просування по службі. У такій системі імператорам було легше підкреслювати вагомість власного становища¹⁹. Продовжує розвивати цю думку і дослідник К. Келлі, підкреслюючи, що в утвореній системі гроші, заслуги та заступництво суперничали, штовхалися та перетиналися²⁰.

Через зазначені вище причини система суффрагії так і не була чітко врегульована. Фактично, будь-який високий чиновник міг рекомендувати кандидатів на посади, які не відносились до сфери його компетенції, з іншого боку, цей же високий чиновник не міг

---

¹⁵ Suet, Vitell, 7,1.

¹⁶ De Ste. Croix G. Suffragium: From Vote to Patronage... P. 37–38.

¹⁷ Amm. Marc. XXI, 10, 6.

¹⁸ Jones A.H.M. The Later Roman Empire... P. 391.

¹⁹ Cameron A. (ed.) The Cambridge Ancient History (In 14 vol., Vol. 13). Cambridge: Cambridge University Press, 2008. P. 173.

²⁰ Kelly C. Ruling the Later Roman Empire. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2004. P. 212.

впливати на призначення людей, які знаходились у його безпосередньому підпорядкуванні. Так, з листів Сіммаха в часи його перебування на посаді міського префекта Риму в 380-ті рр. ми знаємо, що він був вкрай незадоволений якістю чиновників, які призначалися до підпорядкованої йому інституції центральною владою²¹. Але відповідь імператорського апарату була жорсткою: на ім'я Сіммаха було видано імператорський едикт 385 р., який вказував, що «не повинно бути жодних суперечок щодо імперського рішення, бо це свого роду святотатство сумніватися, чи людина, яку обрав імператор, гідна»²². За вияв незгоди з імператорським рішенням встановлювалося стягнення у 10 фунтів золота з самого чиновника, а також у 5 фунтів – з органа влади, який він представляє.

Загалом, для суффрагатора важливішою була не власне посада, яку він займав, а близькість до імператора та вплив на нього. Найбільш впливовими суффрагаторами часто виступали чиновники, які знаходились у Константинополі біля самого володаря – той же *magister officiorum*, префект преторія Сходу. Тільки мрійник може припустити, що рекомендувалися на посади найдостойніші кандидати відповідно до своїх особистих якостей. Інколи, можливо, таке і було, але в основному високі чиновники при написанні суффрагіїв послуговувалися особистими резонами. Звідси випливала одна з проблем системи суффрагія – непотизм, коли переваги при призначенні на посади отримували родичі чи друзі високих чиновників. Прикладів такої ситуації можна знайти безліч в історії Пізньої Римської імперії. Навіть більше, прихід до влади імператора – уродженця певного регіону імперії часто знаменував собою казкове кар'єрне зростання для багатьох вихідців з цього регіону. Механіку цього процесу гарно ілюструє Амміан Марцеллін на прикладі імператорів Валентиніана I та Валента. Самі вони були уродженцями Паннонії, і прийшовши до влади, почали «підтягувати» до влади своїх земляків. Один з них на ім'я Лев, який, за словами Амміана, «на своїй батьківщині, в Паннонії, займався розграбуванням могил»²³, зрештою отримав посаду *magister officiorum*. Інший називався Максимін, був людиною низького походження, сином дрібного чиновника зі сходу Паннонії²⁴, а зрештою дослужився до посади префекта преторія Галлії. Прийшовши до влади, ці люди почали просувати по службі вже своїх родичів і знайомих. Так, Максимін сприяв кар'єрі паннонця Фестіна, людини «найнижчого та невідомого походження»²⁵. Останній займав як посаду намісника провінції у Сирії, так і очолював одну з канцелярій центрального бюрократично апарату. Більш того, Максимін просунув на військову посаду дукса свого сина Марцелліана, незважаючи на протидію *magister militum* Еквіція²⁶. До речі, своєю безглуздою старанністю Марцелліан спровокував війну Риму проти племені квадів. Останній приклад показує, що система суффрагія була поширена і для військових посад. Причому, тут також не було системи: цивільні чиновники могли рекомендувати кандидатів на військові посади і, навпаки, військові могли виступати суффрагаторами для цивільних посадовців.

Важливо зазначити, що сама наявність рекомендації ще не означала автоматичного призначення на посаду. Фінальне рішення все одно було за імператором. Красномовним

---

²¹ Див.: Jones A.H.M. The Later Roman Empire... P. 391.

²² СTh, I, 6, 9.

²³ Amm. Marc. XXVIII, 1, 12.

²⁴ Amm. Marc. XXVIII, 1, 5.

²⁵ Amm. Marc. XXIX, 2, 22.

²⁶ Amm. Marc. XXIX, 6, 3.

прикладом цього є ще один випадок, який відбувся за правління Валентиніана I. Діяльний чиновник на ім'я Африкан отримав в управління одну з провінцій. Але вона його з якихось причин не задовольнила, і він почав просити призначити його намісником іншої провінції. Його суффрагатором виступив *magister militum* Феодосій. Але норовливому імператору не сподобалась така перебірливість чиновника. Він наказав «замінити голову тому, хто хоче замінити провінцію»²⁷, у результаті чого Африкана було страчено.

Система суффрагія часто була надзвичайно хитромудрою. Якщо претендент на посаду не знав особисто високого начальника, то він мав шукати посередника, який би доніс його прохання до «сильних світу цього». Одним з таких людей був відомий діяч IV ст. Сіммах: за підрахунками дослідника К. Келлі, біля чверті зі збережених 900 листів Сіммаха були направлені високопосадовцям, які могли знайти посаду для його протеже²⁸. Іншим яскравим прикладом такого посередника виступає антиохійський ритор IV ст. Лібаній. Він мав, з одного боку, багато учнів з амбіціями зробити державну кар'єру, з іншого боку, він мав впливових друзів при дворі, які могли у цьому допомогти. Відповідно, серед великого масиву збереженого епістолярію автора значна частина стосується саме цього: Лібаній просить високих посадовців скласти суффрагій на одного з його учнів. Найбільш цікавим, у цьому контексті, можна назвати листи Лібанія до Флоренція, також уродженця Антіохії, який у 359–361 рр. займав посаду *magister officiorum*²⁹. В одному з листів красномовець пише наступне: «Я посилаю тобі листи за подавачів їх, в одних і тих самих висловлюваннях, але не з однаковим внутрішнім переконанням. Одні я пишу лише тому, що не можу позбутися від нав'язливості, і якщо таким прохачам нічого не вдасться, турботи мало. А для тих, за яких пишу від щирого серця, я приєдную до листа благання, і, якщо такі особи отримують твою прихильність, то у цьому моя вигода»³⁰. З листа можна зробити декілька висновків. По-перше, таких листів Лібаній направляв дуже багато. По-друге, не всі кандидати у цих листах на думку самого Лібанія заслуговували державних посад. Оратор радить Флоренцію приглядатися до риторичності кожного листа і по ній визначати щирість прохання Лібанія за того чи іншого кандидата. Як зазначає дослідник Р. МакМюллен, за уявленнями того часу нічого ганебного у таких листах не було³¹ – в головах Сіммаха та Лібанія не могла навіть закрастися думка, що вони роблять щось аморальне.

На рівні нижчому за намісника провінції ситуація з суффрагіями була ще більш складною та хаотичною. Прикладом цього є кар'єра Абиннея, звістки про яку дійшли до нас завдяки колекції приблизно 80 папірусів, які були продані в Єгипті у 1892–1893 рр.³² Цей виходець з Єгипту був військовим, виконував важливі для держави функції по контактам з племям блемміїв, які проживали біля римського Єгипту. Протягом виконання своїх обов'язків він декілька разів відвідував імператорський двір, де отримав лист про призначення його командувачем гарнізону в єгипетській Діонісії. Але отримавши цей лист *dux* Єгипту Валакій відмовився його призначати, пояснюючи це тим, що на місце є й інший

²⁷ Amm. Marc. XXIX, 3, 6.

²⁸ Kelly C. Ruling the Later Roman Empire... P. 160.

²⁹ Див.: Jones A.H.M. (ed.) The Prosopography of the Later Roman Empire (In 3 vol., Vol. 1: A.D. 260–395). Cambridge: Cambridge University Press, 1971. P. 363.

³⁰ Lib, Ep. 96.

³¹ MacMullen R. Corruption and the Decline of Rome. New Haven and London: Yale University Press, 1988. P. 103.

³² Barnes T.D. The Career of Abinnaeus // Phoenix. 1985. Vol. 39, No. 4. P. 368.

кандидат з суффрагієм. Абінней почав боротися за справедливість, написав листа імператору – і, зрештою, у 342 р. отримав бажану посаду. Але через кілька років Валакій змістив його, пояснюючи це тим, що строк його повноважень сплив. Абіннею знову довелося вступати у бюрократичну боротьбу. Перемозі у ній сприяла смерть Валакія у 345 р., в результаті чого Абінней повернув собі посаду на період 346–351 рр.³³ Цей приклад показує, що призначення на дрібні посади імператору важко було контролювати і велика роль тут де-факто належала місцевій владі.

Ще більшою за непотизм у відношенні до суффрагія була проблема корупції: вони просто банально купувалися. Вже в законах Константина Великого, починаючи з 317 р., фігурує термін *venale suffragium* – «куплена рекомендація»³⁴. Сплата грошей стала настільки буденною справою, що сам термін «суффрагій» став позначати не тільки рекомендацію на посаду, а й платню, яку за цю рекомендацію слід було сплатити. Причому, покровительство на значиму посаду було «послугою» не з дешевих. Часто кандидатам для отримання посади намісника провінції доводилося продавати родинний маєток із землею, й зверху ще брати кредит для сплати суффрагія. Але далеко не всіх такі трати зупиняли. Претендент розраховував зрештою стати консуляром і завдяки своїм зловживанням компенсувати собі всі видатки з прибутком. Вищезгаданий Лібаній регулярно описує побідних людей у своїх промовах: «...Купивши посаду намісника з приплатою того, що коштував маєток, що належав його батьківському будинку, шляхом зловживань владою збирає витрачену суму»³⁵. Але компенсувати гроші вдавалося не всім. Як вже зазначалося, надання суффрагія не гарантувало призначення на посаду. Крім того, деякі високопосадовці дозволяли собі, як тоді говорили, «торгувати димом» (*futum vendere* – античний аналог виразу «торгувати повітрям»)»³⁶. Вони брали гроші за здійснення протекції, але в дійсності нічого для кандидата не робили.

Отже, суффрагій, з одного боку, виконував для імперії певну функцію, і просто відмовитись від нього було неможливо. З іншого – було зрозуміло, що ця складна та корумпована система потребує державного регулювання. І Римська держава з початку IV ст. приступає до такої регламентації. Так, вже Константин Великий у 320 р. видав едикт, відповідно до якого суффрагій не давав переваги при призначенні на військові керівні посади перед людьми, які заслужили їх своєю військовою службою. «Неприпустимо, щоб крали титули бойової слави люди, які не бачили бойової лінії, не дивилися на штандарти, хто не тримав у руках зброї»³⁷, – писав імператор. Сам володар прийшов до влади в результаті серії громадянських воєн, на момент видання закону вони ще не були завершені. Тому не потребує зайвого пояснення його бажання винагороджувати воїнів, які проливали кров за нього. Достатньо цікавим є закон імператора від 333 р., який забороняв видавати суффрагій для подальшого просування по службі людям, які завідували імператорськими майстернями та допустили розграбування сировини чи псування продукції»³⁸.

³³ Barnes T.D. The Career of Abinnaeus... P. 371.

³⁴ CJ, XII, 32, 1.

³⁵ Lib. Or. XLVIII, 11.

³⁶ Див.: Jones A.H.M. The Later Roman Empire... P. 393.

³⁷ CTh, VII, 21, 1.

³⁸ CTh, I, 32, 1.

Ще більш важливим є закон від 324 р., яким Константин забороняє через куплений суффрагій отримувати почесні ранги. Справа в тому, що у Пізній імперії крім посад, які означали виконання конкретних обов'язків, були ще почесні ранги, які підкреслювали статус людини та давали їй певні преференції. Сутність закону була простою. Якщо почесне звання отримувалось через куплений суффрагій, то воно скасовувалося. Якщо за суффрагій кандидат грошей не платив, то ранг з ним залишався, але якщо він був куріалом, то все одно мав виконувати свої повинності перед курією³⁹. У законі 324 р. згадуються такі ранги як *perfectissimus* та *egregius*. Дослідник В. Гоффард пояснює мотивацію закону якраз бажанням збирати повинності з куріалів⁴⁰. Після Константина система почесних рангів продовжила свою еволюцію. Оскільки ранги *perfectissimus* та *egregius* давали мало преференцій, то вони поступово втрачають свою привабливість і, зрештою, взагалі зникають⁴¹. Пізніше був сформований традиційний для Пізньої Античності поділ на три основних почесних ранги (*clarissimus, illustris, spectabilis*).

Прямим продовженням попереднього закону є едикт синів Константина від 338 р., який повторює заборону отримання почесних рангів через корупційний суффрагій. Якщо отримати ранг намагався куріал для уникнення повинностей курії, то він підлягав грошовому стягненню і, звичайно, мав продовжувати перебувати в курії⁴². Ці закони демонструють, власне, основний контингент, який претендував на суффрагій. Справа в тому, що у IV ст. перебування в міських куріях давало мало переваг, натомість накладаючи на декуріонів багато стягнень та обов'язків. Як констатує сучасна історична наука, куріали почали розбігатися звідти «у всіх напрямках»⁴³. Для заможної куріальної верхівки, які ще називалися принципалами, найбільш бажаним шляхом залишення курії було отримання державної посади або рангу, які давали імунітет від куріальних повинностей. Але, як бачимо, принаймні з купівлею почесних рангів для цієї цілі держава намагалася активно боротися.

Продовжує регуляцію у цій сфері і закон 340 р., який наказує: «Всі особи, які через суффрагій отримали посаду намісника або фіскального представника, мають негайно приступити до виконання своїх обов'язків»⁴⁴. Тобто, були особи, які своїми зв'язками або грошами домагалися певної посади, але отримавши її, не спішили приступати до виконання своїх обов'язків. Беззаперечно, для таких людей важливим було не виконання певних службових функцій, а преференції, які ця посада надавала. Можна не боятися помилитися, стверджуючи, що тут йдеться переважно про тих самих куріалів, які бажали отримати імунітет. Попередній закон заборонив купувати почесні ранги, і найбільш хитрі з принципалів вирішили купити адміністративну посаду як заміну рангу, не маючи бажань виконувати самі службові повноваження.

---

³⁹ CTh, VI, 22, 1.

⁴⁰ Goffart W. Did Julian Combat Venal Suffragium? A Note on CTh 2. 29. 1... P. 146.

⁴¹ Див.: Millar F. Empire and City, Augustus to Julian: Obligations, Excuses and Status // The Journal of Roman Studies. 1983. Vol. 73. P. 90; Гийан Р. Очерки административной истории ранневизантийской империи (IV-VI вв.): Заметки о титулах знати: эгрегий, перфектиссим, клариссим // Византийский Временник. 1964. № 24. С. 41.

⁴² CTh, VI, 22, 2.

⁴³ Див.: Kopeček Th.A. Curial Displacements and Flight in Later Fourth Century Cappadocia // Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte. 1974. Bd. 23, H. 3. P. 319.

⁴⁴ CTh, VI, 22, 3.

Завершуючи опис законодавчої регуляції суффрагія синами Константина варто виділити ще закон Констанція II, виданий у 359 р. У ньому імператор заборонив отримувати посади через суффрагії частині представників служби *agentes in rebus*⁴⁵. Це були особисті агенти імператора, які виконували найрізноманітніші функції: починаючи від обов'язків кур'єрів, і завершуючи функціями таємної поліції. Завдання, які ставилися перед ними, інколи були достатньо делікатними і, звичайно, потрапляння випадкових людей до служби через суффрагії було небажаним.

Імператором, який спробував суттєво обмежити систему суффрагія, став Юліан. Амміан Марцеллін вкладає в його уста наступну обіцянку солдатам після свого проголошення августом: «Жоден ані цивільний чиновник, ані військовий командир не отримає підвищення за якою-небудь рекомендацією, крім власних заслуг, і кожен, хто дозволить собі клопотання за когось іншого, нехай буде присоромлений»⁴⁶. Далі у своїй книзі античний історик повідомляє, що засилля єгиптян при дворі так роздратувало правителя, щоб він видав закон, ворожий до практики суффрагія⁴⁷. Антична традиція описує єгиптян як великих любителів судових тяжб і, вочевидь, Юліан побоювався, що вони у той момент переобтяжать судову систему великою кількістю клопотань⁴⁸.

Закон 362 р., який згадує Амміан Марцеллін, дійсно представлений у «Кодексі Феодосія» та є одним з найбільш обговорюваних у контексті теми статті. Едикт стосується договорів між суффрагаторами та кандидатами на посаду. У цих документах перші зобов'язувалися здійснити протекцію на певну посаду, а другі обіцяли виплатити за це визначену винагороду. Юліан наголошує на тому, що «Римське право повністю відмовляється визнавати такі договори»⁴⁹, відповідно їх забороняється розглядати у судових оскарженнях. Сам володар в едикті пояснює це тим, що деякі кандидати, отримавши посаду, намагалися скористатися своїм становищем, щоб повернути собі через суд виплачені суффрагатору гроші. Але така мотивація виглядає дещо сумнівно. Важко собі уявити, щоб певна людина, отримавши посаду намісника провінції, спробувала б повернути собі кошти, виплачені префекту преторія – чиновнику апріорі набагато вищому за своїм становищем.

Неоднозначність закону викликала жваву дискусію в історичній науці щодо нього. А.Х.М. Джонс вважав закон великим кроком в обмеженні суффрагія та пояснював його бажанням змусити кандидата не платити гроші, поки він не отримає свою посаду через послуги суффрагатора⁵⁰. Дослідник В. Гоффард не погодився з оцінками Джонса, вважаючи закон Юліана не радикальним кроком проти корумпованого суффрагія, а продовженням політики його попередників. На думку цього історика, Юліан, навпаки, видав закон на користь суффрагатора, щоб гарантувати, що той у жодному випадку не буде позбавлений наданого йому хабара⁵¹. У своїй інтерпретації закону В. Гоффард заходить дуже далеко, стверджуючи, що едикт Юліана стосується тільки варіантів, коли кандидати отримали

---

⁴⁵ CTh, I, 9, 1.

⁴⁶ Amm. Marc. XX, 5, 7.

⁴⁷ Amm. Marc. XXII, 6, 5.

⁴⁸ Див.: Goffart W. Did Julian Combat Venal Suffragium? A Note on CTh 2. 29. 1... P. 147.

⁴⁹ CTh, II, 29, 1.

⁵⁰ Jones A.H.M. The Later Roman Empire... P. 393.

⁵¹ Goffart W. Did Julian Combat Venal Suffragium? A Note on CTh 2. 29. 1... P. 147.

посади. У той же момент, він не забороняв невдалим претендентам пред'являти позов про повернення передоплати⁵². Незабаром до цієї дискусії приєднався дослідник Т. Барнс і надав свою інтерпретацію закону. За нею імператор Юліан за свого правління детально вивчав суффрагії, які йому приходили, і багато з них відхиляв. Для таких-то ситуацій закон і було призначено. Юліан забороняє кандидату вимагати повернення грошей чи власності за суффрагій, яким би чином розгляд суффрагія імператором не завершився⁵³. Отже, вивчивши всі аргументи, можна зайняти зважену позицію щодо закону Юліана. Ним він дійсно хотів обмежити *venale suffragium*, змусивши кандидатів не платити гроші за рекомендацію наперед. Вони мали боятися того, що їх суффрагій може бути відхилений. Крім того, не будемо забувати про можливість «сильних світу цього» взяти кошти з кандидата і нічого для нього не зробити. І повернути собі гроші у такій ситуації через суд після закону Юліана було неможливо. У той же час не йшлося про повну заборону практики сплати за рекомендації, адже, як зазначає Т. Барнс, суффрагій надто глибоко укорінився в римське життя, щоб бути забороненим чи відміненим⁵⁴.

Політика стриманого ставлення держави до корупційної складової суффрагія продовжувалася ще певний час після Юліана. Підводячи підсумки правління суворого Валентиніана I, Амміан Марцеллін зазначає, що «ніколи в його правління не був правителем провінції якийсь мініяла, ніколи не траплялося продажу посади; тільки на початку його правління не обійшлося без цього»⁵⁵. Але вже цей імператор був змушений піти на деякі поступки системі рекомендацій на посади. Так, в едикті 365 р. він проголошує, що до загонів імператорської охорони можуть прийматися люди з суффрагієм на рівні з вояками, які заслужили це право своєю службою. Єдина відмінність полягала у тому, що люди з суффрагієм мали сплатити 50 солідів, а вояки – лише 5⁵⁶. Справа в тому, що крім сплати за суффрагій при вступі на посаду потрібно було сплатити ще й офіційний збір, про нього і йде мова у цьому законі. Це не було схоже з політикою Константина Великого щодо військових на початку IV ст.

Радикальну зміну ставлення держави до корупційної складової суффрагія знаменує собою закон Феодосія I від 394 р. Якщо Юліан виступав проти договорів між кандидатами на посаду та суффрагаторами, то Феодосій I визнав такі договори законними. Едикт постановляє наступне: «Якщо певні особи воліючи зробити свої бажання відомими (імператору) попросили когось надати їм *suffragium* і зв'язали себе урочистою обіцянкою (*sponsione*) повернути послугу, вони повинні виконувати свої обіцянки, коли отримують те, чого бажали; якщо вони створюють затримки за допомогою хитрощів, вони повинні бути змушені сплатити свій борг»⁵⁷. Більш того, закон перераховує цінності, які могли йти на сплату суффрагія. У першу категорію входило золото, срібло та рухоме майно. До другої категорії входило сільське та міське нерухоме майно. Першу категорію достатньо було фізично передати суффрагатору. Щодо другої категорії, то закон вимагав оформити передачу відповідно до всіх юридичних процедур.

---

⁵² Ibidem.

⁵³ Barnes T.D. A Law of Julian... P. 290.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Amm. Marc. XXX, 9, 3.

⁵⁶ CTh, VI, 24, 3.

⁵⁷ CTh, II, 29, 2 = CJ, IV, 3, 1.

Закон Феодосія I відкрив «скриньку Пандори» і суффрагій перетворився на легальну систему купівлі посад. За словами Г. де Сте Круа, він мовчазно легалізував практику, проти якої попередні імператори хоча б протестували⁵⁸. Для корупції в цій сфері настали «золоті часи», що їй відображають античні джерела. Історик Зосима повідомляє, що посади активно продавалися за часів самого Феодосія I: «...Витрачаючи громадські кошти на людей, що не вартували того, імператор насправді був доведений до злиднів і, таким чином, запропонував продати управління в провінціях усім, хто до нього звернеться, незважаючи на репутацію. А найкращою якістю людини вважалася найвища запропонована ціна»⁵⁹. Цей історик ще пише про купівлю посад і за синів Феодосія I – Аркадія та Гонорія⁶⁰. Інший історик Євнапій переконує, що продаж посад існував за сестри Феодосія II: «За цариці Пульхерії виставлялися на публічний продаж народи для бажаючих купити управління ними. Великі та малі продавалися явно у публічних банкірів, як будь-який інший товар на ринку»⁶¹. Обидва ці автори були переконаними язичниками і з ворожістю відносилися до імператорів-християн. Але регулярність подібних згадок переконує в їх достовірності: вочевидь, посади продавали через суффрагій не особливо це приховуючи.

Але така ситуація завдавала шкоди репутації самої держави. Крім того, важко собі було уявити, що чиновник, який прийшов на посаду в результаті відкритої корупції, не буде займатися корупцією на самій посаді. Зрештою, Феодосій II був змушений втрутитися у ситуацію. В едикті 439 р. він заявляє про бажання, щоб «намісник провінції завжди отримував посаду не через торгівлю впливом чи хабарництво, а завдяки рекомендації гідного похвали життя»⁶². Для реалізації цієї мети імператор наказує намісникам провінцій перед вступом на посаду давати клятву, що вони нічого не давали за отримання посади і не дадуть у майбутньому ані напям'я, ані опосередковано – через подарунок, продаж майна тощо. Також вони мали поклястися, що на посаді не будуть приймати нічого, крім заробітної плати – тобто, не будуть брати хабарів. Потрібно зазначити половинчастість такого рішення. З одного боку, держава, нібито, офіційно засуджувала корупцію при суффрагії. З іншого боку, надання клятви навряд чи було найбільш дієвим способом боротьби з нею. Але до більш рішучих кроків (на зразок притягнення корупціонерів до суду, чи хоча б відсторонення їх від посад) держава так і не вдалася. Тому надалі давалися клятви, але так само давалися і хабарі.

Більш того, у певний момент V ст. гроші з суффрагії почали частково йти до державної скарбниці. А.Х.М. Джонс у своїй праці реконструює, як могла працювати ця система⁶³. Імператор встановлював певну суму, яку він хотів отримати за конкретну посаду. У той же час впливові царедворці могли продати посаду і за вищою ціною. І тоді різниця у цінах залишалася в їхніх кишенях. Приблизно таку схему малює нам історик Малх Філадельфійський, описуючи відносини імператора Зенона та його впливового царедворця Севастіана: «Севастіан усім торгував як на ринку; не дозволяв, щоб при царському дворі

---

⁵⁸ De Ste. Croix G. Suffragium: From Vote to Patronage... P. 39.

⁵⁹ Zosim, IV, 28.

⁶⁰ Zosim, V, 1.

⁶¹ Eunap, 87.

⁶² CJ, IX, 27, 6.

⁶³ Jones A.H.M. The Later Roman Empire... P. 394.

щось робилося не за гроші. Усі посади він продавав; виручені гроші частково брав собі, частково давав цареві. Хто додасть до ціни, тому й віддадуть перевагу»⁶⁴.

Зрештою, докорінно відношення до корупції у суффрагії змінилося тільки за правління імператора Юстиніана I. Цікаво прослідкувати раптовість зміни відношення імператора до цього явища. Ще у своєму кодексі, друга редакція якого вийшла у 534 р., державець цілком толерує це явище. Виражається це не тільки через відтворення едиктів попередніх володарів, наприклад, відомого едикту Феодосія I⁶⁵. Юстиніан видає і свої закони, направлені за захист корупційного суффрагія. Показовим у цьому плані є едикт 528 р., за яким обов'язковим є повернення кредитору грошей, взятих на купівлю посади⁶⁶. При чому, в законі розбираються навіть випадки, коли боржник вже помер, але гроші все одно мають повертати його спадкоємці.

Але вже у 535 р. імператор йде у наступ проти корупції при призначеннях⁶⁷. Восьма новела імператора, присвячена провінційному управлінню, починається з нещадної критики системи, що склалася. Імператор із сумом констатує підсумки корупції при призначеннях: «Коли імператори намагаються отримати гроші від магістратів, продаючи їм посади, а ті, у свою чергу, відшкодовують собі витрати здирництвом, то як особи, які підлягають оподаткуванню, можуть терпіти ці несправедливі стягнення...?»⁶⁸. З цитати видно, що частина грошей із суффрагія дійсно йшла до імператорської скарбниці. У преамбулі до 8 новели Юстиніан детально описує всю руйнівну силу корупційних рекомендацій на посади. Кандидати, щоб сплатити хабар, змушені були брати кредити. І отримавши посаду, вони намагалися компенсувати цю суму, проценти по ній, а також нажити прибуток собі. Виходило так, що вони збирали собі в результаті корупції на посаді у три рази більше, ніж давали за посаду, а то й у десять разів більше. Корупція відбувалася у вигляді здирництва з населення додаткових податків, а також продажу судових рішень. Останнє породжувало безліч злочинів. Людина, яка знала, що може відкупитися за будь-який проступок, могла здійснити і вбивство, і зґвалтування, і будь-яку іншу кримінальну дію. З цього імператор робить наступний висновок: «Корупція, безперечно, є причиною цих лих, вона є початком і кінцем будь-якого зла, підтверджуючи істинність Священної заповіді про те, що жадібність є матір'ю всіх злочинів»⁶⁹.

Розуміючи шкоду корупції, Юстиніан приступив до активної боротьби з нею. Володар забороняє давати гроші за отримання посади, хоч і розуміє, що це ліквідує один зі способів поповнення скарбниці: «Цей негідний стан справ спонукає нас... відмовлятися від виручки від продажу державних посад»⁷⁰. Намісник провінції, вступаючи на посаду, мав підтвердити у клятві, що він не давав за неї ніяких матеріальних ресурсів. Також він клявся не отримувати на посту ніяких корупційних доходів, і жити тільки на офіційну заробітну платню. Клятва мала даватися перед самим імператором, або його найвищими

---

⁶⁴ Malchus, 9.

⁶⁵ CJ, IV, 3, 1.

⁶⁶ CJ, VIII, 13, 27; див.: Kelly C. Ruling the Later Roman Empire... P. 162.

⁶⁷ Див.: De Ste. Croix G. Suffragium: From Vote to Patronage... P. 47-48.

⁶⁸ Just. Nov. VIII, pr.

⁶⁹ Just. Nov. VIII, pr.

⁷⁰ Just. Nov. XXVIII, IV.

сановниками, її повний текст міститься у 8 новелі⁷¹. Щоб дати можливість наміснику жити на офіційний дохід, розмір його був суттєво збільшений. Так, для намісника Пафлагонії встановлюється платня у 725 золотих монет⁷², це відповідало загальному рівню плат чиновникам подібного рівня.

Головне ж полягало в тому, що Юстиніан встановив жорсткі покарання за порушення своїх законів. Високопосадовець, який взяв гроші за суффрагій, мав сплатити штраф, більший у чотири рази за цю суму, і втрачав свою посаду. Так само і намісник, який займався здирництвом з населення, мав не тільки компенсувати ці гроші у чотири рази, але й втрачав свою посаду⁷³. Юстиніан не тільки видав суворі закони проти корупційного суффрагія, але й на практиці вимагав їхнього виконання. Звичайно, навряд чи імператору повністю вдалося викоринити це явище. Але ми можемо констатувати, що володар зумів ліквідувати систему тотальної корупції при призначенні на посади.

Отже, система суффрагія мала допомогти імператорам заповнювати чиновницькі посади середнього рівня достойними кандидатами завдяки рекомендаціям. Найбільш поширеною посадою, яка досягалася через суффрагій, був намісник провінції. Але це могли бути й інші чиновники, як цивільні, так і військові. В якості суффрагаторів найчастіше фігурують такі найвищі чиновники як префект преторія, *magister officiorum*, *magister militum* – також, як цивільні, так і військові. Держава свідомо не створила чіткого механізму щодо того, який високопосадовець на які посади середнього рівня має укладати суффрагій. Зроблено це було, щоб не дати сильним світу цього створювати політичну вертикаль під себе. У системі суффрагія утворилися дві найбільші проблеми: непотизм (призначення на посад своїх родичів та знайомих) та корупція.

Держава розуміла проблеми системи, але не мала кращої альтернативи їй, тому змушена була миритися з нею та законодавчо її регламентувати. Імператори IV ст. старалися вводити різноманітні обмеження щодо суффрагія, забороняли його видачу щодо чиновників певних категорій. Найбільш активним у цьому плані був імператор Юліан, який постановив, що попередня угода між кандидатом і суффрагатором до отримання посади не має ніякої юридичної сили. Ситуація змінюється за правління Феодосія I, який навпаки юридично зобов'язує кандидатів на посади сплачувати обіцяні коштовності. Корупційний суффрагій стає легальною процедурою, в і такому вигляді існує фактично все V – початок VI ст., незважаючи на певні спроби його обмеження. Серйозно боротися з корупційним суффрагієм почав тільки Юстиніан Великий, який встановлює за нього вагомі покарання. Система суффрагія завдала великої шкоди провінційному управлінню імперії. Сплативши великі гроші в якості хабара, намісники своїми зловживаннями компенсували його у декілька разів. Вони займалися здирництвом з населення, продавали неправомірні судові рішення. Суффрагій є прикладом того, наскільки шкідливою є корупція, і наскільки вона може роз'їдати увесь державний організм.

---

⁷¹ Just. Nov. VIII.

⁷² Just. Nov. XXIX, II.

⁷³ Just. Nov. VIII, VII.

Dmytro Pukhovets

The system of suffragium in the Roman Empire of the IV – first half of the VI centuries

Abstract: The article is devoted to the phenomenon of suffragium in the Roman Empire of the IV – first half of the VI centuries. This was the name of the recommendations given by the highest officials of the emperor's state for the appointment of lower-level officials. Among the tasks of the article are the following: to study the peculiarities of the functioning of the suffragium system, to explore the attitude of state authorities to these recommendations, to determine the impact of suffragium on the development of the Roman Empire. This system is actively represented both in the legislative collections of this time (Codes of Theodosius and Justinian, Novels of Justinian) and in the narrative tradition (the works of Ammianus Marcellinus, Libanius and other authors).

The most popular position received through the recommendations was the position of governor of the province, but it could be other officials, both civilian and military. Instead of becoming an effective way to select the most deserving, suffragium have created nepotism and corruption in appointments. Having paid a lot of money as a bribe for the position, the governors multiplied them several times with their abuses.

Empire during the IV century tried to limit the corruption component of the recommendations, prohibited their issuance to officials of certain categories. The most critical for suffragium was Emperor Julian. But at the end of the century, the empire capitulated to the corruption component of the recommendations, legally obliging candidates to pay the promised jewels if they got the employment they wanted. In V – early VI centuries suffragium actually existed as a system of buying state posts. Only Emperor Justinian I in the VI century led an active fight against abuses in the system of appointment of officials, imposing severe penalties on them.

Keywords: Late Antiquity, suffragium, corruption, Emperor Julian, Emperor Justinian I